

А.-Ю.І. Каралаш, аспірантка,
Житомирський державний університет імені Івана Франка

СОЦІАЛЬНА САМООРГАНІЗАЦІЯ ЯК ІМПЕРАТИВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

У статті здійснюється спроба переосмислення засобами нової парадигми основ соціальних взаємодій. Їх впорядкування представлено як перехід від хаотичної конкуренції, що ґрунтується на індивідуалістичних цінностях до емергентності соціальних взаємодій – партнерських відносин, джерелом яких є надіндивідуальні світоглядно-ціннісні установки. Витлумачена так соціальна самоорганізація, що реалізується з урахуванням системних закономірностей, виступає як фундаментальна умова конструктивної відповіді на глобальні виклики та запорукою подолання «кризи уявлень».

Ключові слова: конкуренція, капіталізм, соціальні взаємодії, самоорганізація, емергентність, надіндивідуальні цінності, системний підхід.

Сучасний світ знаходиться в умовах глобальної кризи, передумов до розв'язання проблем не спостерігається, вони стійко нарастають. Відбувається загальне уповільнення темпів економічного зростання, кліматичні зміни характеризуються незворотністю, стрімко зростає соціальна нерівність, виникла загроза існування всієї соціально-економічної системи капіталізму і вільного ринку. З огляду на обмеженість ресурсів (питної води, їжі, енергоресурсів), перед людством постає питання про перспективу існування на планеті та можливості його подальшого розвитку. І. Валлерстайн пише: «Питання вже не в тому, яким чином капіталістична система зможе залікувати свої рани і відновити наступ. Питання в тому, що прийде на зміну цій системі, який порядок виросте з навколишнього хаосу» [22]. Дж. Сорос, бенефіціар капіталістичної системи, стверджує: «Головний ворог відкритого суспільства, я сподіваюся, більше не комуністична, але капіталістична загроза» [17]. Відбувається активний пошук альтернатив чинному укладу на глобальному рівні (конференції ООН зі сталого розвитку в Ріо-де-Жанейро – Ріо-92, Ріо + 15, Ріо + 20, форум на Валдаї, щорічні економічні форуми в Давосі, зібрання Римського і Більдербергського клубів та ін.). Але окрім закликів відмови від застарілих філософій [19] та спроб смислового наповнення аргіогі негативних концептів, в яких при зміні форми немає новизни змісту (постмодернізм – це не відповідь на питання «що?», а «що не...», тобто все, що завгодно, тільки не модернізм) справа не рухається. Відбувається активний пошук альтернативного соціального порядку. Проте, «на відміну від цих катастроф, що стрімко наближаються, сучасна політика скута нездатністю виробляти нові ідеї та нові способи організації, необхідні для трансформації нашого суспільства таким чином, щоб воно змогло розв'язати зазначені проблеми та усунути загрози знищення», – йдеться в Акселераціоністському маніфесті [1].

Сутнісна причина такого становища може бути сформульована так: «Оскільки ми знаходимося в розпалі процесу змін, то чіткий опис того, що відбувається, нелегкий, але суть в тому, що наші технології стали потужнішими, ніж наші теорії. Ми здатні робити те, що ми не розуміємо ... Ми повинні мати справу з тим, що ми не розуміємо, і це вимагає нових способів мислення» [7, с. 1-2]. Іншими словами, ми все більше переконуємося в тому, що названі проблеми – це грані однієї кризи, «кризи уявлень», яка «обумовлена тим, що більшість з нас і, особливо, наші великі соціальні інститути дотримуються концепцій застарілого світогляду, уявлень, неадекватних сьогоднішньому перенаселеному, глобально взаємопов'язаному світу» [6, с. 4].

Доводиться констатувати, що за допомогою наявного мислення, цінностей і соціальної організації неможливо адекватно відповісти на виклики глобального світу і вийти в

режим стійкого розвитку глобальної світосистеми та її гармонійної взаємодії з локальними соціальними системами.

Розв'язання проблем бачиться в поверненні до теоретичного випередження практики, що можливо в результаті нетривіальної наукової революції, в дійсній зміні наукової парадигми, що підвищує рівень узагальнення конкретних явищ і процесів, у переосмисленні й систематизації накопиченого досвіду та інформації. Власне, наукова революція вже відбулася, або, як мінімум, відбувається – це виникнення синергетики (Г. Хакен [9; 10]), теорій самоорганізації (І. Пригожин [29], Г. Хакен), складних (Ф. Heylighen [12], Р. Cilliers [7]) й емергентних (С. Morgan [15], S. Alexander [2], М. Bedau [5]) систем. Так, австрійський філософ і дослідник самоорганізації С. Fuchs зазначає: «Теорія соціальної самоорганізації призвела до зміни наукових парадигм, від ньютонівської парадигми до теорій складності» [8, с. 7].

Самоорганізація – це універсальне поняття, що відноситься до всіх структурних рівнів буття, до об'єктів, процесів та явищ різної складності й природи. Саме поняття самоорганізації вперше зустрічається в опублікованій в 1947 році статті У. Ешбі як близьке до поняття самоіндукції. Самоорганізація – таке ж широке поняття, як і рух. Як соціальні рухи не заперечують, а містять в собі найпростіші форми руху – механічне переміщення тіл і т. ін., – так і соціальна самоорганізація є ієрархічно вищою формою самоорганізації, яка містить в собі як окремий випадок фізичну, хімічну і біологічну форми руху, але є дещо більше, ніж їх арифметична сума. Соціальна самоорганізація постає не як ще один вид самоорганізації, рядовий елемент поряд з фізичною, хімічною і т. ін., а є не редукованим, ієрархічно вищим поняттям, що вміщає в себе інші форми руху (і самоорганізації як само-руху) як окремий випадок, але принципово не зводиться до них.

Описується і моделюється самоорганізація, в тому числі і соціальна, математичним формалізмом. Ще А. Богданов зазначав, що математика як наука про величини, «очевидно, виходить з тієї передумови, що ціле дорівнює сумі своїх частин» [21, с. 124]. Водночас, самоорганізація є «метафізикою емергенції», «метафізикою становлення, виникнення» ефектів цілісності й складності, коли ціле більше, ніж сума частин, що характерно і для таких складних живих систем, як соціальні. Самоорганізацію, нову парадигму, цю еволюційну метафізику, досліджують за допомогою старої парадигми – (мета) фізики буття, логіки функціональних залежностей, застосовують математику до опису соціальних процесів. Виникає невідповідність між предметом – самоорганізацією взагалі й соціальною зокрема – та методом дослідження, відоме також як помилка редукціонізму.

Для усунення невідповідності при вивченні самоорганізації в усій своїй повноті, а тим більше такого складного феномена як соціальна самоорганізація, виникає необхідність її доповнення універсальним підходом, який адекватно відображає як предметну складність соціальних систем, так і міждисциплінарні зв'язки універсальних понять. Це продиктовано також тим, що «Всебічна теорія завжди може бути використана тільки частково, якщо це необхідно, але набагато складніше і, як правило, неможливо розширити часткову теорію» [4, с. 35]. Мова йде про системні методи, у генезисі яких виділяють три покоління [28]. Під першим поколінням системних методів мається на увазі їх виклад у вербальній формі (А. Богданов, Л. фон Берталанфі), під другим – спроба формалізації засобами конкретних дисциплін, в основі яких математика (Дж. Клір, А. Уйюмов, М. Месарович, Я. Такахага та ін.). За підсумками загальних пошуків і невдалих спроб це зробити, американським соціологом К. Бейлі в роботі «Sociology and the New Systems Theory. Toward a Theoretical Synthesis» був сформульований набір ознак, які повинен мати новий системний підхід, здатний адекватно описувати складні, в т.ч. соціальні системи [4, с. 32-34]. Наприкінці ХХ століття такий метод з'явився. Це міждисциплінарна методологічна концепція філософського рівня узагальнення, яка відповідає всім заявленим вимогам. В основі її лежить теорія гіперкомплексних динамічних систем (А. Малюта [24; 25; 26]), де представлений новий системний апарат формалізації. У зв'язку з відповідністю усім сформульованим ознакам, умовно цей теоретичний засіб можна вважати системним методом третього покоління. Завдяки цьому методу виникла можливість адекватного відображення процесів соціальної самоорганізації з урахуванням її ієрархічної складності. З'явилася можливість

з нових наукових позицій (наукової парадигми) провести дослідження складних процесів соціальної самоорганізації, визначити її синергетичний ресурс та можливості для моделювання стійких процесів росту, а також регуляції глобальних змін. Звідси метою статті є представити на підставі результатів досліджень, в першому наближенні, самоорганізацію соціуму як імператив сталого розвитку.

З даних методологічних позицій вимагають свого переосмислення фундаментальні ідеї та цінності, що формують концептуальний мейнстрім і лежать в основі всієї системи соціальних відносин, зокрема капіталізму і *laissez-faire* ринку. Однією з таких ідей є концепція конкуренції. Згідно У. Ешбі, «Конкуренція між видами часто розглядається як біологічна; насправді це вираз процесу набагато більшої загальності» [3, с. 271]. Вільна конкуренція тлумачиться як стихійно-впорядковуючий, природно-еволюційний принцип ринкових відносин, що підвищує ефективність господарської діяльності (Ф. фон Хайек [11]), як раціональна дія, продиктована християнською, зокрема протестантською етикою і підприємницькими здібностями суб'єкта (М. Вебер [18], Й. Шумпетер [16]), як суспільні відносини, змагання заради прибутку (К. Маркс [27]). Представник австрійської школи й апологет класичного лібералізму Ф. фон Хайек будує свою філософію, виходячи з ідеї принципової неповноти інформації в індивіда для здійснення управління соціально-економічними процесами, і тому називає спроби свідомого державного економічного планування «згубною самовпевненістю» і обґрунтовує тезу про «спонтанне впорядкування» ринкових і ширше – соціальних відносин. Він пише: «Зізнаюся, що я не в силах стримуватися від посмішки, коли книги по еволюції (навіть написані великими вченими) при визнанні, що до сих пір все розвивалося в процесі спонтанного впорядкування, закінчуються (а це трапляється часто) закликами до людського розуму взяти кермо влади й контролювати подальший розвиток, оскільки життя стало надзвичайно складним» [11, с. 22].

Порядок вільних ринкових відносин – це «порядок, що виростає з безлічі розрізних індивідуальних рішень, прийнятих на основі різномірної інформації» [11, с. 79]. Але, як показав у своїй «Тектології» А. Богданов, ефект складання різних, диференційованих зусиль може бути й нейтральним, і негативним [21, с. 112–125]. І, як підтверджує соціальна практика та багатовимірність глобальної кризи, стихійно порядок може і не «вирости».

Ринкові конкурентні відносини, засновані на індивідуалістичній системі цінностей, орієнтують суб'єкта на свій, приватний інтерес. Це ізолює його перетворювальну активність і сферу відповідальності від зовнішнього середовища, звужує обрій бачення і є таким собі запобіжником від соціетального, цілісного масштабу мислення, не дозволяє прорахувати соціальні, екологічні та інші наслідки власної економічної діяльності.

У сучасному світі можна говорити не тільки про конкуренцію в біологічному сенсі та економічну конкуренцію на ринку, а й ширше – про конкуренцію ідей, концепцій, ідеологій; взаємини дослідних програм (І. Лакатос) або наукових парадигм (Т. Кун) також можуть бути описані в рамках концепції конкуренції. Так ідея конкуренції набуває філософського забарвлення, а її коріння можна виявити ще в давньокитайській думці, в діалектичному уявленні про єдність і боротьбу протилежностей. Ідейними натхненниками такого способу мислення, зокрема, виступає давньокитайський трактат «Мистецтво війни» авторства Сунь-Цзи [30]. Так, багато його порад, що стосуються оптимального використання ресурсів, особливості організації, ведення і навіть цілей війни як специфічної діяльності, використовуються сучасними підприємцями як керівництво їх підприємницької діяльності. У більш широкому сенсі, цей трактат заснований на традиціях давньокитайської філософії, символічним вираженням якої є інь-янь – протилежності, їх єдність і боротьба. Власне, єдність в сучасній західній цивілізації виключається ліберальною індивідуалістичною ціннісною установкою. Доповнює її, помилково приписаний Макіавеллі древній крилатий вислів «Розділяй і володарюй». Відбувається в більш-менш явному вигляді конкуренція політичних партій, наукових підходів (розбіжність, розходження методів), релігійних рухів, ідеологій, філософських шкіл – боротьба за владу з Іншим, який не *відповідає* конкретному Я.

Прибуток як мета індивідуалістичної системи цінностей, помножена на аргументацію Ф. фон Хайека про природну еволюцію економічної конкуренції, виглядає як соціобіо-

логічний редуccionізм з єдиним імперативом – сильніший (більш хитрий, розважливий, підприємливий) виживає за рахунок слабшого. В цьому ракурсі зовсім не випадковим є вираз, що характеризує суб'єктів ринкових відносин з акцентом на тваринні, хижі риси їх діяльності – «акули бізнесу». Власне, це і спостерігається в сучасній неокolonіальній глобалізаційній політиці: перенесенні шкідливих виробництв в країни, що розвиваються і виведення з них інтелектуальних (технології та кадри), фінансових і сировинних ресурсів, глобалізації монополій до транснаціональних корпорацій і т. ін.

Схематично соціальні відносини конкуренції та індивідуалізму можна описати як такі дії та взаємодії елементів (суб'єктів соціально-економічної діяльності – фізичних та юридичних осіб), які переслідують різні цілі, тому роз'єднані, їх вектори зусиль стихійно спрямовані в різні сторони особистих інтересів, часто протилежні, вони «заважають» один одному, чим компенсують корисну дію один одного та «обнуляють» соціальний розвиток. Такий стан суспільних відносин можна схарактеризувати як хаотичний, безструктурний броунівський рух соціальних атомів. В умовах глобальних проблем, обмеженості ресурсів для їх вирішення і подолання, витратити ресурс на «обнуління» соціального розвитку конкуренцією, протистоянням, боротьбою, конфліктами стає не тільки неетично, але напроцуд *утилітарно* недоцільно для сталого розвитку [23, с. 137 – 138].

Крім того, цілеспрямована конкуренція – монополізація ринку – передбачає зменшення різноманітності шляхом поглинання (асиміляції) дрібніших «гравців» і в кінцевому підсумку до розпаду системи та повернення в передмонополійний стан – хаотичного броунівського руху індивідуальних підприємців. Як К. Маркс підсумовує свою полеміку, по суті, критику П. Прудона: «Монополія створює конкуренцію, конкуренція створює монополію» [27, с. 129].

Розірвати «зачароване коло» взаємозумовленості монополізації та конкуренції, цього маятникового руху капіталістичної системи, можна в ситуаціях нестабільності та кризового розвитку – точках біфуркації. «Тільки певний набір можливих еволюційних шляхів, еволюційних структур-атракторів доступний і придатний для реалізації в системі. «Дозволено» тільки дискретний спектр еволюційних шляхів» [9, с. 59]. Узагальнивши, можна стверджувати, що вихід з цієї точки принципово непередбачуваний, проте зводиться до трьох варіантів: продовження наявного стану шляхом залучення додаткових ресурсів; розпад системи; та виникнення нових, вищих рівнів порядку – ієрархічний розвиток [25].

Збереження того укладу, що існує зараз, строго обмежено наявністю ресурсу. Відповіддю на стихійні та цілеспрямовані спроби капіталістичної системи «заморозити» порядок, що зникає, є Акселераціоністський маніфест лівих рухів, основна теза якого – капіталізм навмисне гальмує розвиток; раціональні, проте антигуманні мальтузіанські ідеї та теорія золотого мільярда, що пропонують вивільнення ресурсів шляхом зменшення кількості споживачів; поки що фантастично звучать ідеї колонізації ближнього космосу з метою видобутку корисних копалин і т. п. Умовно всі ці старання можна схарактеризувати як суто кількісні зміни, *трансформації*, спрямовані на захоплення нових ресурсів без зміни якості користування ресурсом – екстенсивний, умовно горизонтальний розвиток. Логіка екстенсивного розвитку була властива недослідженому світу, світу, де ще були «білі плями» неосвоєних територій, родовищ корисних копалин, ринків збуту тощо. Непридатність такої логіки для сучасного світу, який досяг меж свого зростання, виражається в глобальній і локальних кризах [14].

Другий варіант виходу з точки біфуркації – розпад капіталістичної системи. Він можливий з тією ж долею ймовірності, що і її розвиток й трансмутація в щось більш сучасне і життєздатне. І. Валлерстайн зазначає: «Наші шанси на побудову світосистеми кращої, ніж та, в якій ми живемо, складають в кращому випадку 50 на 50. Але і 50 на 50 це багато. Ми повинні спіймати удачу за хвіст, навіть якщо вона спробує від нас втекти» [22]. Криза ідентичності в національних масштабах веде суспільства до фрагментації, деструктуризації та втрати стійких зв'язків як між різними державними інституціями, так і всередині них. Стає все більш очевидною багаторівнева тенденція. На індивідуальному рівні – почуття самотності в густонаселених мегаполісах, породжене чимраз більшою атомізацією суспільства. На соціальному – на горизонті маячать передумови до олігархічного феодалізму

XXI століття і Нового Середньовіччя – песимістичного футурологічного сценарію, що промовисто описаний також в антиутопічному та фентезійному кіно й літературі. Основна риса цієї тенденції – декаданс соціальної системи та глобальної світосистеми.

Можливий і третій, найбільш конструктивний сценарій, що полягає у виході хаотичної системи капіталістичної індивідуалістичної конкуренції на новий рівень порядку. Гробо кажучи, необхідний процес реструктуризації всієї системи конкурентних соціальних відносин, тобто капіталізму, якщо під реструктуризацією мати на увазі зміну структури при збереженні одних і тих же елементів. Тут впорядковуючий вплив виражається в формі інтенсивного, або умовно вертикального розвитку, що полягає не в освоєнні нових ресурсів, а в необхідній оптимізації наявного ресурсу, виявленні та усуненні, нівеляції зловживань конкурентних відносин.

Перехід на вищий рівень порядку і виникнення нової якості відбувається в результаті як організації – зовнішнього управління або під впливом непереможних обставин, так і шляхом самоорганізації – завдяки автореферентності оптимізації, тобто більш раціональної перебудови системою самої себе за допомогою власного ресурсу.

Видатний вчений в галузі фізики, засновник синергетики Г. Хакен визначає самоорганізацію як поле дослідження того, «яким чином системи здатні спонтанно формувати структури без специфічного впливу ззовні» [10, с. 9]. Сенса самоорганізації на соціальному рівні змінюється: так, суспільство або держава може розвивати свою економіку, збільшувати чисельність населення і його добробут виходячи з власних, внутрішніх національних ресурсів, а не за рахунок колоній або країн третього світу. Розглядаючи людство в цілому, як глобальну світосистему, спонтанність і відсутність специфічного впливу ззовні – це внутрішній ресурс всієї світосистеми, тобто власні людські можливості. Їх оптимізація полягає перш за все в упорядкуванні уявлень про навколишній світ, способу і деяких застарілих функціоналістських паттернів («лінійного») мислення, що і дозволить подолати кризу уявлень. Цей процес можна було б схарактеризувати як освітній, якщо б він не асоціювався з інститутом освіти, позбавленим необхідної в надзвичайно мінливому світі гнучкості. Тому, особливо підкреслюючи позавіковий характер актуальності упорядкування мислення, позначимо його ширше – як інтелектуалізацію. Основне завдання інтелектуалізації – таке теоретичне знання і моделювання процесів соціальної самоорганізації, яке б випереджало конкретні соціальні дії та взаємодії індивідів, груп, спільнот.

Втім, самоорганізація як оптимізація і колективне співробітництво, тобто соціальна взаємодія, може і не супроводжуватися виникненням цілісності та ієрархічним розвитком. Які ж умови, що дозволяють елементам взаємодіяти так, щоб виникла нова якість, яка не притаманна елементам, що взяті ізольовано, щоб запустити процес виникнення цілісних властивостей в соціальній системі? Спробуємо пунктирно і в першому наближенні, окреслити умови здійснення третього, а по суті, єдиного конструктивного варіанту.

Взаємодії, при яких не виникає нових якостей, але тільки лінійні зміни, можливі тільки між системами в межах одного ієрархічного рівня. Так, монополізація при конкурентних відносинах відображає лише кількісні, трансформаційні зміни: безліч малих і середніх суб'єктів господарської діяльності поглинаються, асимілюються одним великим в результаті взаємодії за *принципом відповідності*. Взаємодії відповідних за своїми якостями систем, що виконують в соціумі одну і ту ж функцію, тобто еквівалентних, «... будуть мало ймовірні та не зможуть приводити до зміни швидкості процесу системного розвитку, так само як і не приведуть до зміни повноти систем, що взаємодіють». Розвиток еквівалентних систем «можливий тільки при зовнішньому впливі (додаткові, позасистемні витрати)» [25, с. 120–121]. Прикладом взаємодії за принципом відповідності в соціальному вимірі може служити глобалізація, інтерпретована як вестернізація – експансія однієї культури та поглинання нею безлічі інших народів і культур. Така ж асиміляція відбувається і в інших сферах відносин, наприклад, політичних або культурних. Взаємодії за принципом відповідності роблять неспроможними спроби імплементації ідей мультикультуралізму, як у світі, так і на території Європейського Союзу. Ці ідеї стають благими намірами, безплідним популізмом, чим завгодно, тільки не реальною соціально корисною політикою і дією, в результаті чого дискредитується сама, загалом конструктивна ідея. Взаємодії в соціальній

системі за принципом відповідності виявляються недостатніми й недоцільними (в силу витрати ресурсу, а не його оптимізації) в сучасних умовах; вони ведуть не до зміни якості й вертикального росту, а до зменшення різноманітності, тобто необхідна реструктуризація не реалізується.

Самоорганізація як виникнення нових, вищих рівнів порядку й емергентні ефекти, що її супроводжують, тобто поява такої властивості системи в цілому, якої немає і не може бути в елементів окремо (в цьому випадку – структурованості соціально-економічних відносин), реалізуються лише при взаємодіях за *принципом доповнюваності* [25, с. 118-119]. Взаємодія за цим принципом відбувається, коли у однієї системи, що аналізується з позицій цілого, «надлишок будь-якої складової відповідає еквівалентній по модулю нестачі аналогічної компоненти» в іншій системі [25, с. 119]. Тоді обидві системи виявляються такими, що взаємодоповнюють одна одну; іншими словами, принцип доповнюваності – це такий принцип взаємодії елементів, при реалізації якого вони набувають нову властивість, утворюється нова система, нова сутність.

Так відбувається системна *трансмутація* – зміни не кількості, а якості, не форми, а змісту. Як зазначає І. Пригожин, «Ми починаємо виходити за межі того світу, який Койре називає 'світом кількості', і вступаємо в 'світ якості', а значить, і у світ, що постає, виникає» [29, с. 79].

Необхідною умовою самоорганізації, тобто налагодження продуктивного співробітництва, в соціальній системі є насамперед *трансмутаційні* зміни, тобто якісний розвиток аксіологічної сфери. Необхідний перехід від «чорно-білої» логіки виключення, яка «обирає» одне з діалектичної пари до «постматеріалістичних» (R. Inglehard [13]), якщо точніше, надіндивідуальних цінностей.

Процес вибору в філософському сенсі представлений як «боротьба», а в практичному – як безсовісна боротьба за владу, як жебрацька боротьба за життя. Це застарілий патерн для нинішніх умов, який дегуманізує людину. Так, діалектична пара «індивідуалізм – колективізм» може бути боротьбою протилежностей: радикальний індивідуалізм, доведений до абсурду, спростовує можливість співпраці. Але й колективізм, поставлений «в один ряд» з індивідуалізмом, виявляється як знеособлення людини, перетворення її в маніпульовану і бездушну «масу», спонукуваний тваринними інстинктами натовп. Самоорганізація соціальних відносин з урахуванням системних закономірностей, в нашому випадку на основі принципу доповнюваності, веде до побудови складних систем, де є місце всьому різноманіттю.

Витлумачена системно діалектична пара «індивідуалізм – колективізм» постає не як боротьба і протистояння двох цінностей, а як єдина система. Індивідуалізм і колективізм виявляються не запереченням одне одного, а системною сукупністю їх взаємодій, яка є більше, ніж арифметична сума елементів. Дійсно, чи можливе ціле без елементів? Чи можливий організм без клітини? Чи можлива армія без рядових? Чи можливе громадянське суспільство без громадян? Колектив без індивідуальностей, без особистостей продукує авторитарію і тоталітаризм. А з другого боку, чи може одна особа бути колективом? Очевидно, що ні, оскільки «короля робить свита». Іншими словами, колектив – це така властивість системи, якої немає і не може бути в її елементів – індивідів – окремо. Система цінностей, в центрі якої не один індивід, а їх єдність, упорядкована сукупність – колектив – виявляється не «горизонтальною» протилежністю, а «вертикальною» надбудовою, що вміщає безліч індивідуальностей як конкретні випадки, як конкретні цінності. У певному сенсі така інтерпретація «перетинається» з ідеєю *демократії участі*, де результат спільних зусиль індивідів виявляється вигідним і конкретному індивіду, і всьому колективу – громадянському суспільству.

Звідси надіндивідуальна, орієнтована на спільну справу система цінностей – це синергійна, або емергентна система цінностей вищого, складнішого порядку. Надіндивідуальна система цінностей – складніша, більш комплексна, ніж індивідуальна; вона краще відповідає тим конкретним політико-економічним і соціально-культурним умовам глобалізації, вираженої насамперед у зростанні складності завдань – завдань сталого соціального та екологічного розвитку. Складному часові – складну систему цінностей, власне, в цьому і полягає механізм розвитку.

Самоорганізація можлива за наявності загальної для всієї різноманітності елементів мети, яка і структурує їх взаємодії, задає односпрямованість векторів їх руху. Самоорганізація в соціумі є інтегративним процесом [20], і *схематично* може бути представлена як така взаємодія елементів, коли різноманітні, але односпрямовані вектори соціально корисної праці індивідів взаємно посилюють один одного емергентними синергетичними ефектами. Так без зовнішнього втручання виникає нова якість, в нашому випадку це структурованість соціально-економічних відносин (взаємодій) всередині капіталістичної системи, де конкуренція змінюється асоціацією [23, с. 138].

Самоорганізація в її системному розумінні виникнення нових властивостей зі збереженням наявного різноманіття представляється як ресурс і механізм упорядкування глобальних соціальних відносин, починаючи з найпростішого, тобто локального рівня. На практиці самоорганізація полягає в налагодженні партнерських відносин між суб'єктами ринку та соціальної діяльності на локальному рівні, координації спільних зусиль не в інтересах приватного капіталу, а в інтересах загальної справи й спільної мети. Тут можна заперечити, що така форма самоорганізації вже існує у вигляді інтенціональних спільнот, релігійних громад, екопоселень і т.п. Можна також згадати езуїтський комуністичний експеримент, комуни хіпі, кібуци, поселення толстовців і т. ін. Але їх приклад не відповідає кантівському імперативу, їх форма організації не може бути загальним законом, оскільки вона гомогенна, не з'єднує різноманітність; це не більше ніж форма ескапізму від соціальних проблем; це ще одна спроба створення локальної спільноти без урахування системних закономірностей. Крім того, в глобалізованому світі жити ізольовано не вийде – білих плям немає, засоби зв'язку надрозвинені; ескапізм не може бути масовим явищем – екопоселення при забрудненні води, повітря, в т.ч. радіоактивному, втрачають свою основу екологічності. Куди ближчою до ідеї самоорганізації як взаємодії за принципом доповнюваності є досвід самоврядування європейських середньовічних міст. Загальна ж мета соціальної системи, суспільства, повинна вмщати в себе все соціокультурне різноманіття даного суспільства, враховувати інтереси всіх і кожного.

Тому особливої актуальності набуває формулювання адекватних місцю і часу – хронотопічних – цілей і завдань розвитку локальної спільноти як єдиного цілого. Генерація цілей всередині системи – соціальної групи, спільноти або суспільства загалом, – що здійснюється як мисленнева діяльність і творчість вільних індивідів, особистостей, вона є умовою незалежності, самодостатності (самоорганізованості), нарешті, живучості конкретної спільноти. Генерація цілей і завдань, так само як і прозорості, зрозумілої стратегії та тактики конструктивної соціально-економічної діяльності локальної спільноти виявляється проблемою не стільки чиновників або управлінської еліти, скільки пересічних громадян, в першу чергу підприємливих. Власне, підприємливість мислиться конкретним випадком здатності на вчинок вже не тільки в економічній діяльності, а й в соціальній, орієнтованій не на особисту вигоду, а на загальний інтерес, яка містить в собі й економічну, і політичну, і власне соціальну діяльність та йменується тепер громадянською ініціативністю. По суті, приватний підприємець з надіндивідуальною системою цінностей стає не приватним, а суспільним підприємцем (*social entrepreneur*), або ширше – ініціативним громадянином. Розвиток людини як *homo initiativus civilis* є не тільки запобіжником від колективізації як знеособлення людини, а й способом подолання вузької спеціалізації, і розв'язанням локальних проблем громадянською участю. Впорядковуючий вплив так інтерпретованої самоорганізації додатково стабілізує соціум, зменшує ризик соціальних потрясінь. Логіка тут проста: стає очевидно небезпечно переслідувати лише приватний інтерес, збагачуватися, коли навколо злидні, примножуючи цим соціальну нерівність і її наслідки. Чи означає це, що високий рівень життя – щось аморальне, і щоб позбутися від громадського осуду, необхідно роздати своє майно бідним? Очевидно, що такі радикальні дії, взяті за загальне правило, також ведуть до збільшення соціальної нерівності. Мінімізувати такий осуд хижачьких рис успішного приватного підприємця, а разом з тим гуманізувати та облагородити його суспільну місію допоможе надіндивідуальна система цінностей та зумовлена нею соціально корисна діяльність.

Таким чином, умовою самоорганізації є не конкуренті, а партнерські відносини як властивості елементів соціальної системи, які сприяють системній взаємодії за принципом доповнюваності та визначають стійкість соціальних взаємин. При цьому елементами систем є індивіди з набором різноманітності індивідуальностей, що ініціює у всій системній повноті, в межах зазначених надіндивідуальних цілей з відповідною системою цінностей, процеси самоорганізації в соціумі. За таких умов, витлумачений таким чином процес самоорганізації ми розглядаємо як імператив сталого розвитку.

Самоорганізація в соціальних системах виступає альтернативою конкурентним і суто індивідуалістичним соціальним відносинам. Зсув ціннісних акцентів на надіндивідуальні цінності та ініціативну діяльність громадян щодо досягнення загальних цілей розвитку забезпечить структуруючий ефект соціальних відносин і вихід системи на новий, вищий ієрархічний рівень порядку. Самоорганізація як соціальна взаємодія суб'єктів за принципом доповнюваності дозволяє оптимізувати ресурси, систематизувати та структурувати як ресурс, так і саму соціальну систему. Тому загальний курс руху в новій інтелектуальній (аксіологічно-методологічній) парадигмі самоорганізації бачиться як чи не єдиний конструктивний варіант, необхідна умова стійкого розвитку суспільства в глобальному масштабі. У пошуках оптимальних шляхів самоорганізації в конкретних умовах відкривається величезний простір для творчої реалізації особистості – громадянських ініціатив. Відтак самоорганізація соціальних систем, що реалізується з урахуванням системних закономірностей, є впорядковуючим впливом в соціумі та виступає як дійсний імператив сталого розвитку.

Література:

1. #Accelerate manifesto for an Accelerationist Politics. 2013. By Alex Williams and Nick Srnicek. Critical Legal Thinking. URL: <https://go-gl.com/visb>.
2. *Alexander, Samuel*. 1920. Space, Time and Deity: The Gifford Lectures at Glasgow, 1916-1918. London: Macmillan & Co. URL: <https://go-gl.com/Ogu4FMsb>.
3. *Ashby, William R.* 1962. Principles of the self-organizing system, in Principles of Self-Organization: Transactions of the University of Illinois Symposium, H. Von Foerster and G. W. Zopf, Jr. (eds.), London: Pergamon Press. pp. 255-278.
4. *Bailey, Kenneth D.* 1994. Sociology and the New Systems Theory. Toward a Theoretical Synthesis. New York: State University of New York.
5. *Bedau, Mark A.* 1997. Weak Emergence. *Noûs*, 31, pp. 375 – 399. DOI:10.1111/0029-4624.31.s11.17.
6. *Capra, Fritjof.* 1996. The Web of Life: A New Scientific Understanding of Living Systems. Anchor Books.
7. *Cilliers, Paul.* 2002. Complexity and postmodernism. Understanding complex systems. London – New-York: Routledge, Taylor & Francis.
8. *Fuchs, Christian.* 2002. Some implications of Anthony Giddens' Works for a Theory of Social Self-Organization, *Emergence*, Vol. 4, Is. 3, P. 7 – 35. DOI: <https://doi.org/10.1207/S15327000EM0403-03>.
9. *Haken, Hermann, Knyazeva, Helena.* 2000. Arbitrariness in nature: synergetics and evolutionary laws of prohibition. *Journal for General Philosophy of Science* 31, PP. 57–73.
10. *Haken, Hermann.* 1997. Self-organization of complex structures: From individual to collective dynamics. Ed. by Frank Schweitzer, Foreword by Hermann Haken. Boca-Raton, London, New-York, Washington, D.C.: CRC Press. URL: <https://cutt.ly/br2YzYS>.
11. *Hayek von, F.A.* 1991. The Fatal Conceit: The Errors of Socialism. The University of Chicago Press.
12. *Heylighen, Francis.* 1996. What is Complexity? URL: <http://pespmc1.vub.ac.be/COMPLEXI.html>.
13. *Inglehart, R. F.* 1977. The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
14. *Meadows, Donella H; Meadows, Dennis L; Randers, Jurgen; Behrens III, William W.* 1972. The Limits to Growth; A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind. New York: Universe Books.
15. *Morgan, Conway L.* 1923. Emergent evolution: the Gifford lectures, delivered in the University of St. Andrews in the year 1922. MIT Libraries. New York: Henry Holt and Company; London: William and Norgate. URL: <https://go-gl.com/Phe0D>.
16. *Schumpeter, Joseph A.* 1883-1950. The theory of economic development: an inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle. New Brunswick, New Jersey.
17. *Soros, G.* 1997. The Capitalist Threat. The Atlantic. February issue. URL: <https://go-gl.com/ePux>.

18. *Weber, Max.* 2009. The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism. The Talcott Parsons Translation Interpretations. Ed. by Richard Swedberg (Norton critical edition). New-York: W. W. Norton & Company.
19. *Weizsäcker von, E. U., Wijkman A.* 2017. Come On!: Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. A Report to the Club of Rome. New-York: Springer.
20. *Бевзенко, Л.* 2014. Соціальна інтеграція – концептуальні акценти в контексті соціо-самоорганізаційного підходу. Соціальні виміри суспільства, №6, 50-69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/svs_2014_6_6.
21. *Богданов, А. А.* 1989. Тектология. Всеобщая организационная наука. В 2-х кн.: Кн. 1. Редкол. Л. И. Абалкин (отв. ред.) и др. Отд-ние экономики АН СССР. Ин-т экономики АН СССР. Москва: Экономика.
22. *Валлерстайн, И.* 2009. Динамика глобального кризиса: тридцать лет спустя / Журнал Эксперт, №35 (672).
23. *Каралаш Ю.* 2020. Соціальна самоорганізація як імператив сталого розвитку. Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення: зб. наук. праць. Редкол. М. А. Козловець, Н. М. Ковтун, О. В. Чаплінська [та ін.]. Київ: КВІЦ. С. 137 – 139.
24. *Малюта, А.Н.* 1989. Гиперкомплексные динамические системы. А. Н. Малюта. – Львов: Выща школа. 120 с.
25. *Малюта, А.Н.* 1990. Закономерности системного развития. Киев: Наукова думка. 136 с.
26. *Малюта, А.Н.* 1991. Система деятельности. Киев: Наукова думка. 206 с.
27. *Маркс, Карл.* 1941. Ницета философии. Москва: ОГИЗ – Госполитиздат, 183 с.
28. *Міхальов, О.* 2018. Методологічні аспекти дослідження сучасної еліти. Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. ОРІДУ / [голов. ред. М.М. Іжа]. Вип. 4(76). Одеса: ОРІДУ НАДУ. 140 с., С. 9 – 14.
29. *Пригожин, И., Стенгерс, И.* 1986. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. Пер. с англ. Данилова Ю.А. Общ. ред. и послеслов. Аршинов В. И., Климонтович Ю. Л. и Сачков Ю. В. Москва: Прогресс.
30. *Сунь-Цзи.* 2016. Мистецтво Війни. Пер. Ганна Литвиненко. Харків : КСД.

ANNA-YULIYA KARALASH. SOCIAL SELF-ORGANIZATION AS AN IMPERATIVE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

In this article I've made an attempt to rethink the basis of social interactions within the framework of new paradigm. The ordering of social interactions are presented as a transition from chaotic competition based on individualistic values to the emergence of social interactions – a partnership, the source of which are supra-individual worldview and values. The social self-organization, interpreted in this light and realized considering systemic principles, is presented as a fundamental condition for constructive response to global challenges and overcoming the "crisis of perception".

Keywords: *competition, capitalism, social interactions, social self-organization, emergence, supra-individual values, systemic approach.*

АННА-ЮЛИЯ КАРАЛАШ. СОЦИАЛЬНАЯ САМООРГАНИЗАЦИЯ КАК ИМПЕРАТИВ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

В статье осуществляется попытка переосмысления средствами новой парадигмы основ социальных взаимодействий. Их упорядочение представлено как переход от хаотичной конкуренции, основанной на индивидуалистических ценностях к эмергентности социальных взаимодействий – партнерским отношениям, источником которых являются надындивидуальные мировоззренческо-ценностные установки. Интерпретированная так социальная самоорганизация, реализуемая с учетом системных закономерностей, выступает как фундаментальное условие конструктивного ответа на глобальные вызовы и залогом преодоления «кризиса представлений».

Ключевые слова: *конкуренция, капитализм, социальные взаимодействия, самоорганизация, эмергентность, надындивидуальные ценности, системный подход.*